

УДК 316.351

ЖИТТЄВІ СТРАТЕГІЇ МОЛОДІ В УМОВАХ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Лаба О.І.

аспірант

Львівський національний університет імені Івана Франка

Соціокультурна трансформація, що происходит в современном українском обществе существенным образом влияет на процесс конструирования молодёжью жизненных стратегий и их реализацию. По этому изучение целей, жизненных планов, стратегий поведения студенческой молодёжи в контексте изменений, что происходят, приобретает особенную актуальность.

Social cultural transformation which takes place in modern Ukrainian society substantial appearance influences on the process of constructing of vital strategies young people and their realization. That is why the study of aims, vital plans and strategies of conduct of student young people in the context of changes which take place acquires the special actuality.

Соціокультурна трансформація, що відбувається в сучасному українському суспільстві істотним чином впливає на процес конструювання молоддю життєвих стратегій та їхню реалізацію. Тому вивчення цілей, життєвих планів, стратегій поведінки студентської молоді у контексті змін, що відбуваються, набуває особливої актуальності.

Ключові слова: соціокультурна трансформація, культура, життєві стратегії, молодь.

Постановка проблеми. Внаслідок трансформації українського суспільства, що відбувається більш ніж десять років, радикальним чином змінилися соціокультурні умови життя людей. Перш за все, перетворилися інституціональна і соціально-групова структури, сформувалися нові політичні і економічні інститути, поглибилася соціальна нерівність, з'явилися такі соціальні групи, як підприємці, менеджери, вільні професіонали, безробітні та інші. Значно диференціювалися ціннісні орієнтації людей, їх уявлення про норми. Як наслідок, раніше стабільний і зрозумілий простір соціальних позицій, культурних норм і стандартів поведінки став невизначеним та динамічним.

Соціальні зміни зачіпають покоління молодих людей, перед якими постає комплексна проблема життєвого самовизначення. Від того, яким чином вирішить цю задачу українська молодь, залежить сьогодення і, більшою мірою, майбутнє нашого суспільства.

Невизначеним залишаються суперечності між потребою студентської молоді в конструюванні стратегічних орієнтацій свого життя на основі уявлень про їх зміст і тенденції трансформації соціокультурного простору, що створюють ситуацію ризику у формуванні і реалізації молодими людьми життєвих стратегій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що життєвими стратегіями молоді та проблемами їхньої реалізації в умовах трансформаційного суспільства цікавиться багато вітчизняних дослідників. До осмислення сутності, рушійних сил, механізмів, реальних і

перспективних результатів і багатьох інших аспектів проблем трансформації, сьогодні активно звертаються такі вчені як Ф. Турений, П. Штомпка, Є. Головаха, Т. Заславська, С. Макєєв, Н. Наумова, Н. Тихонова, М. Шабанова, В. Ядов і багато інших.

Мета статті полягає у концептуалізації стратегій життя студентської молоді у соціокультурному просторі України. Завданням є визначити основні тенденції соціокультурної трансформації українського суспільства та виявити вплив трансформаційних процесів в сучасній Україні на формування ціннісного світу студентської молоді.

Осмислюючи соціальну реальність, соціологи намагаються знайти поняття, що більш точно охарактеризує сутність змін, що відбуваються. Ретроспективний аналіз цих пошуків говорить про те, що тих категорій, які сьогодні використовуються зарубіжними і вітчизняними дослідниками суспільних процесів, однією з найбільш вживаних стала категорія «соціокультурна трансформація». Зміст поняття «соціокультурна трансформація», відображає зміни в усіх сферах життєдіяльності історично конкретного суспільства, включаючи трансформаційні процеси у економіці, політиці, праві, і так далі. При цьому такі зміни носять глибинний характер, оскільки вони опосередковані ціннісними змінами в усіх елементах соціального, тобто культурними чинниками. Дослідники вважають, що саме еволюція культурної сфери масової свідомості, масових цінностей і настроїв вирішальною мірою визначає не лише темпи і характер, але й

також масштаби і кордони формування і розвитку нових соціальних інститутів і структур. Соціокультурна трансформація, диференціюючи суспільство за соціокультурною ознакою, обумовлює специфіку цілей і цінностей, що продукують суб'єктивну мотивацію і змістовну спрямованість трансформаційної активності суб'єктів різного рівня: особи, соціальної групи, соціального інституту. Таким чином, поняття «соціокультурна трансформація» є більш загальним, порівняно з такими поняттями, як «структурна трансформація», «економічна трансформація», «політична трансформація» і т.д. [1, с. 9].

Категорія «соціокультурне» характеризує таку взаємодію між індивідами (або групами індивідів) у всіх сферах їхньої життєдіяльності, яка припускає суміжність, єдність тих або інших культурних феноменів (норм і цінностей), інтерналізованих цими індивідами (або групами індивідів), і певних соціальних структур, у яких ці культурні феномени (сміслові конструкції) проявляються. Бачення цілісності, органічної єдності соціальних і культурних феноменів призвело до формування в соціальній науці соціокультурного підходу до аналізу суспільства. У рамках цього підходу суспільство розглядається як діалектична єдність культури і соціальності, які створюються, відтворюються і перетворюються у процесі людської взаємодії [2, с.31-35].

Поняття «суспільство», перш за все, характеризує феномени, процеси, взаємодії між людьми. Проте процес цей може здійснюватися, лише, на основі способів взаємодії, що адекватно сприймаються всіма його учасниками, опосередкованих нормами, цінностями та іншими елементами культури. Результат цього процесу, його продукт і є культурою даного суспільства. Поза сумнівом, що і про суспільство, і про культуру одночасно можна говорити і як про процес людської взаємодії, і як про його результат. Проте ці поняття і відповідні до них феномени не є абсолютно тотожними. Їх співвідношення на понятійному рівні можна визначити як відношення між «формою» та «змістом», «сутністю» та «явищем». Польський соціолог П.Штомпка, підкреслює перш за все динамічні характеристики соціального. «Суспільство, – пише він, – ніщо інше, як зміна, рух і трансформаційна дія та взаємодія, конструкція та реконструкція, постійне становлення, у значно більшій мірі, ніж стабільний стан. Динамічна перспектива є єдиним онтологічно виправданим підходом у соціології». Соціолог досліджує не тільки соціальні зміни (адже життя будь-якого суспільства – це єдність мінливості і

стабільності), але й сталі феномени, що детермінують ідентичність того або іншого соціуму. Ці сталі феномени, і є культурою. [3, с. 57]

Таким чином, не ототожнюючи, але й не протиставляючи поняття «культура» і «суспільство» і відповідні до них феномени, ми займаємо позицію, згідно якої жодне суспільне явище не може відбуватися незалежно від культури. Це означає, що будь-яка зміна у суспільстві супроводжує зміни у системі його норм та цінностей, тобто культурну трансформацію, і, навпаки, зміни у культурній системі обов'язково повинні супроводжуватися зрушенням у соціальному полі. Яскравими прикладами цього, можуть бути «хрущовська відлига», коли деякі зміни у культурній системі намагалися збудувати на тому ж соціальному полі, і «горбачовська перебудова», коли трансформацію в соціальній системі хотіли здійснити у рамках тієї ж або дещо перетвореної культурної (ідеологічної) парадигми.

Концептуалізація трансформаційних процесів пострадянського простору, є дуже складним теоретичним і практично-політичним завданням. Як відзначає Т.І. Заславська – «загальнонаукове уявлення про типологічний простір посткомуністичних процесів, ще не вироблено». Прагнення знайти теоретико-методологічне обґрунтування того, що відбувається у пострадянських суспільствах соціокультурних змін, досить часто призводить дослідників до висновку, про правомірність застосування до аналізу цих процесів понять і концептів теорії модернізації. Як підкреслює Т.І. Заславська і багато інших соціологів модернізаційна парадигма навряд чи може бути придатна для аналізу сучасних трансформаційних процесів. Поділяючи дану позицію можна ґрунтуватися на тому, що зміст змін в українському та інших пострадянських суспільствах далеко не обмежується тими феноменами, які позначаються поняттям «модернізація». Підкреслимо, що зміст даної категорії найчастіше визначається як перехід від традиційного суспільства до сучасного. У політично-практичному плані це означає перевлаштування того або іншого суспільства за західним зразком, бо саме Захід, як правило, ототожнюється із сучасністю. Що до аналізу співвідношення понять і феноменів трансформації і модернізації, то якщо виходити з того, що трансформація – це кардинально якісне перетворення, реорганізація усіх сфер життєдіяльності суспільства на принципово нових підставах, варіантів яких може бути велика кількість, то модернізація – це один з цих варіантів. Відмінність трансформації від

модернізації можна прослідкувати і за співвідношенням стихійних і свідомих процесів, що характеризують дані феномени [4, с. 21].

Можна погодитися із Т.І. Заславською, яка вважає що «підхід до посткомуністичних трансформаційних процесів, як до особливого типу модернізації не відповідає їх реальному змісту. Аналіз результатів реформ показує, що вектори соціальних перетворень, що відбуваються у різних посткомуністичних країнах, направлені у різні, іноді у протилежні сторони, причому напрями дійсних змін дуже часто не відповідають ні векторам бажаних або декларованих правлячими колами реформ, ні викликам сучасності». Саме тому в своїх роботах останніх років Т.Заславська звертається до поняття «трансформація». Соціальну трансформацію вона розуміє як «обумовлена зовнішніми факторами і внутрішньою необхідністю поступова, не пов'язана зі зміною правлячої еліти але в той же час радикальна і відносно швидка зміна соціальної природи, або соціетального типу суспільства». [5, с. 133].

Трансформаційні процеси в українському суспільстві дуже суперечливі. Досвід України та інших посткомуністичних країн засвідчує: чим глибше зміна, тим більше суперечностей. Головне з них – суперечність між соціалістичною ментальністю, що практично не сприймає нові життєві стратегії, і духом вільного підприємництва, зокрема, що передбачає меншу рівність при більшому індивідуальному ризику і особистій відповідальності. Перетворення потенційної в актуалізовану суб'єктність української молоді, яка відмовляється від патерналістських орієнтацій, приймає цінності демократичного суспільства, ринкової економіки, стане, на наш погляд, головним чинником становлення достовірно незалежного, правового і цивільного суспільства у нашій країні. Подібні припущення актуалізують наукове, зокрема соціологічне вивчення динаміки ціннісних орієнтацій, системи цінностей і життєвих стратегій сьогодношньої молоді.

Суспільна трансформація активізує прояви різнонаправлених соціокультурних тенденцій, зокрема, що визначають процес соціального самовизначення української молоді. Кардинальні, соціально-економічні перетворення такі, як зміни у формах власності, політичний плюралізм, відсутність ідеологічного тиску з одного боку надають сучасній молодій людині велику свободу у діях, ширші можливості реалізації свого особистісного потенціалу, у всякому разі порівняно з радянською молоддю 1960-х або 1980-х років. З іншого боку, ці ж

перетворення сприяють соціальному відчуженню особистості, що передусім проявляється у таких феноменах як безробіття, зубожіння, моральна деградація, правове беззаконня, економічна та політична криза. Тому сьогодні, соціальне самовизначення молоді є процесом, у якому передусім відбувається вироблення їхніх життєвих стратегій.

Мобільність сучасної молоді у пошуках себе зумовлена як віковими особливостями даної соціально-демографічної групи та її соціально-психологічними характеристиками, так і реальною соціальною практикою. Динамічність соціальних процесів, не дає можливості молодій людині, плануючи своє життя, артикулювати конкретні тимчасові віхи реалізації тих або інших поставлених перед собою цілей. Ці цілі, як правило, носять лише стратегічний характер: отримати престижну професію, не уточнюючи, яку саме; створити сім'ю, але тільки тоді, коли для цього будуть умови передусім матеріальні і так далі. У зв'язку із цим, особливий дослідницький інтерес має не стільки аналіз того або іншого соціального вибору молодою людиною наприклад, конкретної професії, скільки вивчення того, яким є стратегічний план її життя, соціальні домагання, яким чином вона хоче досягти життєвого успіху.

У соціологічній літературі існує безліч дефініцій поняття «життєва стратегія». Воно визначається і як система взаємопов'язаних і узагальнених цілей, які ставить перед собою особа (або соціальна група) на порівняно тривалий період життя, що включає мотиви діяльності особи (соціальної групи) і що спирається на стійке (або сформоване) ядро ціннісних орієнтацій; і як символічно опосередковані утворення, орієнтири і пріоритети особи, що реалізуються у її поведінці; і «як схема перспективного орієнтування особи у своєму життєвому світі, що включає свідомі і поведінкові характеристики, які необхідні і достатні для формування і реалізації майбутнього життя»; і «як стійка сукупність перспективних орієнтацій, щодо свого індивідуального життя, локалізованих у свідомості особи і таких, що трансформуються у систему її поведінкової готовності і активності» [6, с.183].

Як вважає А. Абульханова-Славська, «стратегія життя полягає у способах зміни, перетворення умов, ситуацій життя відповідно до цінностей особи». Ідеальність стратегії виявляється, з одного боку, суб'єктивно як щось таке, що містить неповторні особові цілі, що виникають ситуативно і надситуативно, з іншого, – об'єктивно, як те, що включає культурно

обумовлені зразки, стандарти, норми та цінності, інтерналізовані індивідом у процесі соціалізації [7, с.183]. Ціннісна обумовленість стратегічного, підкреслюється багатьма сучасними соціологами. Як вважає Є.І. Головаха, життєва стратегія включає декілька елементів: «Ціннісні орієнтації, життєві цілі та плани, – пише він, – складають ядро життєвої перспективи, без якої вона втрачає свою основну функцію – регуляторну» [8, с. 114]. Російські дослідники Л.Г. Костюченко і Ю.М. Резник виділяють наступні елементи у структурі життєвої стратегії особи: сприйняття майбутнього; установки на формування майбутнього; загальні стратегічні орієнтації; ціннісно-нормативні уявлення про майбутнє життя; стратегічні інтереси та цілі; стратегічні рішення та здібності; технології та процедури стратегічної дії; стратегічна поведінка (поведінкові акти і ролі); рефлексивно-контрольні механізми стратегічного орієнтування [6, с. 213].

Життєва стратегія – це своєрідна соціальна, культурна і особова проєкція індивіда на своє власне майбутнє, яка одночасно є особовим, соціальним і культурним явищем.

Найважливішою передумовою формування життєвої стратегії є забезпеченість особи (або соціальної групи) комплексом ресурсів, у тому числі і перш за все адекватною системою потреб і цінностей, необхідних для побудови тих або інших альтернатив вибору. Сьогодні найбільш могутнім суб'єктивним потенціалом володіє молоде покоління нашої країни.

Будучи залученою у широкий вибір на глобальному ринку, сучасна молодь відносно самостійно конструює власні «життєві сили». Молоді люди самостійно створюють ідентичності, не спираючись на «реальні» співтовариства (клас, локальність, раса), споживчі практики яких не залежать від колективного регулювання. Будучи спільністю «перехідного» типу, молодь має значний соціотрансформаційний потенціал, що перш за все пов'язано із динамічністю ціннісної свідомості молодого покоління, із посиленням його компоненту рефлексії. Усе це стимулює творчу активність молоді до формування цінностей і ціннісних орієнтацій, зокрема, модерністських цінностей, що актуалізують її суб'єктивні якості. Відвертість і сприйнятливність молоді когорта інноваційних форм життєдіяльності, включеність у такі соціальні процеси, як соціальна диференціація, пошуки нових соціальних ідентичностей, на наш погляд, також додає молодіжному середовищу суб'єктивні характеристики.

Суб'єктивний потенціал молоді може мати і має не лише позитивне значення для соціуму, але й може дестабілізувати його, особливо у кризових умовах. В молодіжному середовищі активно продукуються форми життєдіяльності, в яких знаходять відображення якості, як справжньої суб'єктивності, так і псевдосуб'єктивності.

Актуалізуючи проблему становлення соціальної суб'єктивності теперішній етап соціокультурної трансформації в Україні наповнює новим змістом процес соціального самовизначення людини, у тому числі й молоді, надає їй специфічний, детермінований соціально-економічними умовами, що змінилися, характер. Ця специфіка виявляється у тому, що сьогодні процес соціального самовизначення молоді може виступати важливим механізмом і одночасно показником становлення соціальної суб'єктивності цієї соціально-демографічної групи. При цьому, соціальне самовизначення молоді, вироблення нею адекватної сучасним умовам життєвої стратегії детермінують такий феномен молодіжної свідомості, як суб'єктивна диспозиція, що означає сукупність внутрішніх властивостей або характеристик індивіда (соціальної групи), здатних утворити певну ознаку. В умовах сучасного українського суспільства з одного боку, що значимо, розширюють, а з іншого, знижують можливість становлення соціальної суб'єктивності, коректно говорити не тільки і не стільки про актуалізованого соціальною суб'єктивністю індивіда або соціальну групу, скільки про їх суб'єктивні диспозиції. Сьогодні феномени суб'єктивності передусім виявляються у готовності тієї чи іншої соціальної групи до активної самостійної діяльності у різних сферах соціального життя. Проте все ще кризовий стан соціуму далеко не завжди надає можливості для реалізації цієї готовності. Ситуація соціокультурної трансформації істотним чином відображається на ціннісній свідомості молоді, роблячи більш жвавими її цінності, погляди, позиції, провокуючи самостійність, творчу активність у вирішенні проблем не лише власної життєдіяльності, але й суспільства загалом. Все це призводить до того, що диспозиційна суб'єктивність молоді нерідко перетворюється на актуалізовану соціальну суб'єктивність [2, с. 166-169].

У будь-якому суспільстві, на будь-якому конкретно історичному етапі його розвитку, процес і результат соціального самовизначення молоді містять суперечність, обумовлену подвійною роллю даної соціально-демографічної групи в соціокультурній трансформації. Мова йде за взаємообумовлені процеси, головним

суб'єктом яких є молоде покоління. Це, з одного боку, соціалізація як процес ідентифікації молоддю основних норм і цінностей того або іншого суспільства, соціальної групи і так далі, з іншого, це процес названий болгарським соціологом П. Мітевим «ювентизацією» суспільства, під якою мається на увазі специфічний вигляд соціальної творчості, породженої новим відношенням молоді до системи цінностей конкретного соціуму, зокрема соціально-політичних. Суперечність, про яку було сказано вище, полягає у конфлікті між прийнятою у суспільстві системою цінностей і тими змінами, які вносить до неї кожне нове покоління. Однак саме ця суперечність і є джерелом розвитку суспільства, детермінантою соціальної динаміки. Цілком очевидно, що в сучасних умовах і соціалізація, і ювентизація як специфічні форми взаємодії молоді та суспільства наповнюються новим змістом, що суттєво відрізняється від того, що було десять і навіть п'ять років тому. Маргінальний стан українського суспільства, яке характеризується послабленням сталих норм поведінки, а також системи загальноприйнятих цінностей, тобто аномією, детермінує значні зміни такого багатофункціонального соціального феномену, як соціалізація. При цьому трансформуються не тільки основні соціалізуючі суб'єкти і агенти (сім'я, система освіти, засоби масової інформації та інші), але й механізми соціалізації, зокрема, найважливіший із них – ідентифікація [2, с. 179].

Серед чинників, що зумовлюють процес соціального самовизначення молодого покоління, важливе місце займають ціннісні орієнтації і життєві установки, як найважливіший елемент життєвих стратегій, а також переважаючі у молодіжному середовищі настрої. У своїй сукупності ці раціональні та емоційні феномени характеризують, таку складову суб'єктності особи (або соціальної групи), як її схильність до активної діяльності у тій або іншій сфері суспільного життя, тобто диспозиційну суб'єктність. Загальновідомо, наскільки значущу роль у світосприйнятті молоді грає емоційна сфера.

Суб'єктність молоді як соціальний феномен сьогодні виражається, не лише і не стільки у її фактичній ролі і місці у соціально-економічному і політичному просторі пострадянського суспільства, скільки у її готовності і здатності брати участь у перетворенні цього простору.

Однак, до останнього часу, як свідчать матеріали численних емпіричних досліджень її значно менше цікавив політичний простір, проте навряд чи

правомірно у зв'язку з цим говорити про аполітичність, політичну пасивність молодого покоління, тим паче, що події жовтня-грудня 2004 року «помаранчева революція» спростували це розхоже уявлення про молодь. Проте, не стільки власне політична активність, скільки підтримка нових економічних структур виступає досить серйозним показником політичної позиції молоді. У зв'язку із цим аналіз молоді як суб'єкта соціокультурної трансформації має не лише науковий, теоретичний інтерес, але й величезну практичну значущість. Сучасне українське суспільство високосегментоване, у ньому виражені нашарування різних епох, типів культур і ментальностей, орієнтації на ринкові реформи – із установками на домінування державного сектора економіки, контрольовані ціни і заробітну плату, із невмінням або небажанням включатися у ринкові стосунки.

Підводячи підсумки, зазначимо, що соціокультурну трансформацію можна визначити, як процес кардинальних змін взаємодії різних соціальних суб'єктів, зокрема міжособової взаємодії (тобто процес ціннісної, власне культурної трансформації), із неминучістю, що зумовлює у результаті настільки ж кардинальні зміни у різноманітних формах цієї взаємодії (тобто власне соціальної трансформації). Все відзначене вище вказує, що молодь значною мірою визначає соціокультурні характеристики майбутнього українського соціуму.

Молодь, котра розглядається як певна частина людських ресурсів, володіє специфічною цінністю для суспільства. Засвоюючи професійні знання і розвиваючи соціокультурну рефлексію, саме вона претендуватиме в перспективі на статус експертів, тоді як роль експертизи у сучасних «суспільствах» стає ключовою.

Для сучасної молоді характерні всі ознаки перехідного суспільства: радикальна переоцінка цінностей, нечіткість перспектив, порушення спадкоємності у відносинах між поколіннями, відсутність соціально визнаних способів реалізації індивідуальних життєвих стратегій.

Література:

1. Гордон Л. А., Клоков Э. В. Современные общественно-политические преобразования в масштабе социального времени // Гордон Л. А., Клоков Э. В. Социол. Исслед. - 1998. - №1. – С. 6 – 20.
2. Сокурская Л. Г. Студенчество на пути к другому обществу: ценностный дискурс перехода. – Харьков: Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, 2006. – 576 с.
3. Контексты современности: актуальные проблемы общества и культуры в западной социальной теории: Хрестоматия: Пер. с англ. и нем. – Казань: изд-во Казанск. Ун-та, 1995. – 122 с.
4. Заславская Т. И. Посткоммунистические трансформации в свете классических теорий развития. //Россия, которую мы обретаем / Отв. ред. Т. И. Заславская, З.И. Калугина. – Новосибирск, 2003. – С. 15-29.
5. Заславская Т. И. Постсоциалистический трансформационный процесс в России //Вестн. Рос. гуманит. науч. Фонда. – 1998. - №3. – С.132-147.
6. Костюченко Л.Г. Введение в теорию личности: социокультурный подход: Учебное пособие для вузов /Л.Г. Костюченко, Ю.М. Резник. – М.: Независимый институт гражданского общества, 2003. – 272 с.
7. Абульханова – Славская К.А. Стратегии жизни. – М. : Мысль, 1991. – 299 с.
8. Головаха Е. И. Постсоветская деинституционализация и становление новых социальных институтов в украинском обществе / Е.И. Головаха, Н. В. Панина // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2001. - №4. – С. 5-22.